

ŘEKNI, KDE TY LÁGRY JSOU... ?

PŘÍPADOVÉ STUDIE NEREALIZOVANÝCH PRACOVNĚ-VÝCHOVNÝCH
TÁBORŮ PRO ŽENY V OBDOBÍ NACISTICKÉ OKUPACE[†]

TELL ME, WHERE THE CAMPS ARE GONE... ?

THE CASE STUDY OF TWO UNFINISHED WWII WORK EDUCATION
CAMPS FOR WOMEN IN THE PROTECTORATE
OF BOHEMIA AND MORAVIA

Zbyněk Tarant*

Abstrakt: *S využitím doposud nepublikovaných dokumentů představuje tento článek dvě případové studie takzvaných Pracovně výchovných táborů pro ženy („Arbeitserziehungslager für Frauen“, FAEL) v období nacistické okupace, které nakonec s největší pravděpodobností nebyly zřízeny, ačkoliv jejich příprava postoupila do pokročilé fáze. Konkrétně se jedná o tábory v Běchovicích (FAEL Biechowitz) a v Terezíně u Čejče (FAEL Theresiendorf bei Tscheitsch). V rámci možností daných dostupností dokumentů se článek pokouší o popis průběhu přípravy obou táborů a možných důvodů pro zastavení této přípravy. Případové studie jsou zasazeny do širšího přehledu aktuálního stavu poznání problematiky táborů typu AEL na našem území.*

Klíčová slova: *Protektorát Čechy a Morava, 2. světová válka, totální nasazení, pracovně výchovné tábory, Běchovice, Terezín [u Čejče], FAEL, GVNP.*

Abstract: *Using previously unpublished documents, this article presents two case studies of the so-called Labour Education Camps for Women (“Arbeitserziehungslager für Frauen”, or FAEL) in the period of the WWII Nazi occupation. These two camps, namely FAEL Biechowitz and FAEL Theresiendorf bei Tscheitsch had likely never been established, despite the very advanced stage of their planning. In the limits given by the available document, this article attempts to describe the planning process and explain the possible reasons for cancelling the camp-project in both cases. These two case studies are contextualized by an overview of current state of knowledge about the issue of Labour education camps in the Protectorate and occupied Sudetenland.*

Keywords: *Protectorate Böhmen und Mähren, WWII, Totaleinsatz, Labour Conscription, Labour Education Camps, Běchovice, Terezín u Čejče, FAEL, GVNP.*

*Mgr. Zbyněk Tarant, Ph.D., katedra blízkovýchodních studií FF ZČU v Plzni, Sedláčkova 19, 306 14 Plzeň; e-mail: ztarant@kbs.zcu.cz.

[†]Tento výzkum byl umožněn díky stipendiu Vzdělávací nadace Jana Husa.

1 ÚVOD

Jako takzvaný pracovní výchovný tábor („Arbeiterziehungslager“, AEL) bylo označováno zařízení táborového typu s restriktivním vězeňským režimem, jehož proklamovaným cílem měla být výchova k práci – rozuměj donucení jedince k tomu, aby bezvýhradně přijal podmínky otročké práce v rámci totálního nasazení. Na rozdíl od koncentračních táborů, jejichž primárním účelem bylo věznění a represe, bylo primárním deklarovaným úkolem AEL udržení „pracovní kázně“, krátkodobá exploatace vězeňské práce a následný návrat „provinilce“ na přidělené pracovní místo. Tábory tohoto typu mohly během války projít až desetitisíce českých občanů a řada z těchto lágrů, už svou prostou existencí, zásadním způsobem ovlivnila poválečné dějiny svého místa.

Zpravidla se uvádí, že na území protektorátu existovalo koncem roku 1943 sedm pracovní výchovných táborů, nepočítáme-li jejich pobočné tábory: Břežany, Mirošov, Plzeň-Karlov, Planá nad Lužnicí, Moravská Ostrava-Přívoz, Moravská Ostrava-Vítkovice a Mládkov.¹ Některé další, jako třeba Hradištko, už byly v roce 1943 reklasifikovány na pobočky koncentračních táborů a v přehledech z roku 1943 tak nefigurují.² Jiné byly zřízeny později, jako například Kunčice nad Ostravicí (1944), nebo Pardubice (přelom 1943/1944). Pokud bychom chtěli vzít v úvahu celé území dnešní ČR, pak bychom museli samozřejmě započítat i pracovní výchovné tábory na území obsazených Sudet, které ale spadaly pod přímou správu říšských úřadů. Mezi ně by patřily zejména tábory na Liberecku (například Rýnovice), Mostecku (například nechvalně proslulý tábor Hydriawerke 29-J v Záluží), případně některé doposud nepříliš probádané tábory jako například AEL v Děčíně, nebo v Olomouci-Chválkovicích. V porovnání s tábory na území protektorátu panovaly v táborech typu AEL na území okupovaných Sudet ještě tvrdší podmínky a také úmrtnost vězňů byla řádově vyšší.³

Tento článek si klade za cíl popsat dva poněkud záhadné tábory typu AEL na území protektorátu. Hlavní vlastností těchto táborů je to, že s největší pravděpodobností nebyly nikdy vybudovány, ačkoliv jejich projekty byly dotaženy do velmi pokročilého stadia přípravy. Konkrétně se jedná o tábory: Praha-Běchovice („Arbeiterziehungslager Biechowitz“) a Terezín u Čejče („Arbeiterziehungslager Theresiendorf bei Tscheitsch“). Pozornost historiků zcela logicky a pochopitelně poutají především ty události, které se staly a tedy i tábory, které byly vybudovány a skutečně existovaly. Historie „slepých uliček“, totiž něčeho, co se mělo stát, ale nakonec se to z různých důvodů nestalo, však může být rovněž velmi poučná.

¹Sedláková 2004, s. 140.

²Hradištko bylo funkčně nahrazeno táborem v Břežanech, který rovněž převzal správu některých jeho pobočných táborů.

³Srovnej uváděné počty obětí u jednotlivých lágrů v Bubeníčková – Kubátová – Malá 1969, s. 195–214.

Příběhy nere realizovaných táborů mohou představovat zajímavou případovou studii o rozhodovacích procesech v protektorátu případně a záměrech nacistické okupační moci.

2 SOUČASNÝ STAV POZNÁNÍ

I přes nesporný zásadní význam pracovních výchovných táborů v hospodářství a represivním aparátu nacistického režimu bychom jen obtížně hledali komplexní, zásadní studii věnovanou specificky tomuto typu táborů na našem území. Na svou dobu úctyhodná publikace *Tábory utrpení a smrti* z roku 1969 jim nemůže věnovat více, než jednu stručnou kapitulu sestávající z krátkých shrnutí základních tehdy známých faktů v maximální délce jednoho až dvou odstavců. Některé detaily v této knize musí již navíc být revidovány a aktualizovány v souladu s novými poznatky, což ale s ohledem na stáří publikace není velkým překvapením.⁴ Sekundární zdroje k tematice pracovních výchovných táborů jsou začasťe rozestry v krátkých článcích, výstavních katalogích, sbornících regionálních muzeí a archivů či v publikacích historických nadšenců a lokálních patriotů. Ostravské lágry tak přehledně zpracovala Šárka Glombíčková.⁵ Část lágrů na Mostecku, za války spadajícím do oblasti okupovaných Sudet, zpracoval bývalý vězeň jednoho z desítek tamních lágrů, dlouholetý zaměstnanec litvínovských chemických závodů a amatérský historik Antonín Votroubek.⁶ Ve své hodnotné práci o dějinách litvínovských chemických závodů však bohužel necituje použité zdroje, což činí navázání na jeho dílo či revizní výzkum velmi obtížným. Lágrům na území vojenského újezdu SS na Benešovsku se ještě během minulého režimu věnovala kapitola v publikaci Antonína Robka, *Lidé bez domova*⁷ a sporadicky několik tematických kapitol ve *Sborníku vlastivědných prací v Podblanicku*.⁸ Přehledový článek o táboře v Plané nad Lužnicí bychom museli hledat v *Táborském archivu*,⁹ případně v pracích o internačním táboře ve Svatobořicích, který byl do Plané v poslední fázi své historie evakuován. Nejznámější publikace k tomuto tématu pocházejí z porevolučních publikací Jana Kuxe.¹⁰ Známemu

⁴Tamtéž, s. 195–214. Publikace by potřebovala na konkrétních místech aktualizaci či zpřesnění. Dobře je to viditelné třeba u ostravských pracovních výchovných táborů. Kniha například uvádí, že v Ostravě měly být čtyři tábory, ačkoli byly patrně tři (patrně došlo ke „zdvojení“ jednoho z táborů). Podobným způsobem by bylo nutno zpřesnit počty vězňů, které vycházejí z raných poválečných statistik a mohou být místy poněkud nadsazené – opět třeba v případě Ostravy, kde je u tábora AEL Groß Kunzendorf uveden celkový počet vězňů 7000, což je s ohledem na kapacitu lágru nerealistické číslo. Viz Glombíčková 2009.

⁵Tamtéž.

⁶Votroubek 2013.

⁷Robek 1980.

⁸Kokoška 1986, s. 271–294. Viz rovněž Staněk 1973, s. 179–203.

⁹Valešík 1991.

¹⁰Kux 1995.

lágru v Hradištku, který se později stal pobočkou koncentračního tábora ve Flossenbürgu, věnovala ve své publikaci jednu kapitolu Lucie Hašková z obecního úřadu v Hradištku.¹¹ Z publikací amatérských historiků si získala uznání kniha Petra Kose, která problematice pracovních výchovných táborů v rámci SS-Truppenübungsplatz Beneschau věnuje jednu kapitolu.¹²

Zařízení, která se alespoň v některém momentu své historie stala pobočkou velkých koncentračních táborů zaujala i zahraniční badatele, kteří si případně mohli přizvat české autory – tak tomu je kupříkladu v rozsáhlé encyklopedické práci Wolfganga Benze *Der Orts des Terrors*, který si kupříkladu pro tábor ve Vrchotových Janovicích přizval Moniku Sedlákovou.¹³ Tatáž autorka nabízí kvalitní úvod do problematiky AEL v jedné z kapitol publikace o totálním nasazení s názvem *Museli pracovat pro říši*.¹⁴

Důležitou práci odvedly za poslední léta společné česko-německé iniciativy. Ať už se jedná o česko-německou publikaci *Nepřichází-li práce k Tobě*,¹⁵ vydanou Kanceláří pro oběti nacismu a rovněž dvojjazyčný katalog *Totální nasazení*.¹⁶ Některé publikace přeložené z cizích jazyků bohužel nemohou prostoru Čech a Moravy věnovat potřebnou pozornost a kupříkladu ve známé knize Marka Spoerera *Nucené práce pod hákovým křížem* jsou našemu území věnovány pouze čtyři strany.¹⁷ Z výstavních katalogů věnuje jednu kapitolu lágru v Plzni na Karlově publikace plzeňských urbánních antropologů pod vedením Laco Touška,¹⁸ byť příběh ženského tábora v Plzni představuje pouze krátkou epizodu v publikaci, zaměřené na dokumentaci zmizelé čtvrti. Lágry na Liberecku (nejen AEL) mapuje nedávno vydaná fotografická publikace Ivana Rouse *Tábory a válečná výroba*.¹⁹ Pracovní výchovný tábor se jako krátká epizoda objevuje i v dějinách pardubické věznice přehledně zpracovaných v knize Vladimíra a Květoslavy Kalábových. Autoři dokumentují zajímavý fenomén, kdy „AEL Pardubitz“ existoval bok po boku (doslova v jiném patře téže budovy) s velmi podobnou institucí Zemské donucovací pracovny Pardubice.²⁰

Všechny tyto zdroje mají jednu společnou vlastnost – jde o krátké články či kapitoly v rámci publikací o nucené práci, nuceném nasazení či dějinách konkrétní čtvrti, průmyslového podniku či vězeňského zařízení. Na publikaci, která by se v mono-

¹¹Hašková 2010.

¹²Kos 2012.

¹³Benz – Distel 2006, s. 158.

¹⁴Sedláková 2004, s. 138–147.

¹⁵Kolektiv autorů 2003. Za pozornost v této publikaci stojí zejména kapitola Lucie Vondryškové „Životní a pracovní podmínky v pracovních výchovných táborech pro ženy“.

¹⁶Kolektiv autorů 2008.

¹⁷Spoerer 2005.

¹⁸Toušek et al. 2013.

¹⁹Rous 2012.

²⁰Kalábová – Kaláb 2006.

grafické formě specificky zaměřila na tematiku pracovních výchovných táborů a sjednotila doposud roztříštěné bádání k této problematice si budeme muset ještě počkat. Takováto publikace navíc nebude moci být sepsána do té doby, než bude zcela zpřístupněn fond GVNP v Národním archivu. Podle vyjádření Moniky Sedlákové, zaměstnankyně Národního archivu, která má tento fond v gesci, lze jeho zpracování a úplné zpřístupnění z důvodu práce na fondech s vyšší prioritou očekávat nejdříve v horizontu pěti let.

3 NENÍ LÁGR JAKO LÁGR

Ve studiích či dokumentaci o pracovních výchovných táborech na území protektorátu se lze setkat se dvěma velmi blízkými pojmy: „Strafarbeitslager“ (kárný pracovní tábor) a „Arbeitserziehungslager“ (pracovní-výchovný tábor). Tyto dvě kategorie táborů mnohdy splývaly a v dokumentech se můžeme dokonce setkat s jejich zaměňováním.

Kárné pracovní tábory („Strafarbeitslager“) jsou na území protektorátu starší – „byly zakládány na základě vládního nařízení č. 72 z 2. března 1939 a jeho novelizace č. 188/1939 Sb. z 28. dubna 1939“.²¹ Tyto tábory ještě vznikaly do určité míry podle inspirace ze staršího konceptu donucovacích pracoven, sahajícího na našem území až do doby Rakouska-Uherska.²² Mezi nejznámější kárné pracovní tábory patřily Lety u Písku a Hodonín u Kunštátu, oba později přeměněné na takzvané „cikánské tábory“. O jejich správu se do roku 1942 dělilo Ministerstvo vnitra s místními samosprávami. Od 1. ledna 1942 do 31. července 1942 figurovala tato zařízení pod označením „sběrné tábory“.²³ Naproti tomu, takzvané pracovní výchovné tábory byly zakládány po roce 1942 a to v souladu s vládním nařízením č. 404 ze 7. prosince 1942 o zajištění stability mezd a platů a pracovní morálky. Byly zakládány podle říšského vzoru a jejich správa podléhala tehdy nově zřízenému úřadu Generálního velitele neuniformované protektorátní policie.²⁴

Při bližším pohledu můžeme nalézt i určitý kvalitativní posun, respektive zostření toho, co bylo považováno za důvod k „převýchově prací“. Typickým vězňem „kárného pracovního tábora“ byl jedinec, jehož životní styl neodpovídal představám fašistického režimu o „spořádanosti“ a „přizpůsobivosti“. Nedobrovolnými obyvateli pracovních výchovných táborů se paradoxně často stávali lidé, kteří i za normálních

²¹Vládní nařízení o kárných pracovních táborech. Sběrka zákonů a nařízení Protektorátu Čechy a Morava, r. 1939, s. 368–370, 619, podle Sedláková 2004, s. 138.

²²Například výše zmíněná Zemská donucovací pracovna Pardubice. Viz Kalábová – Kaláb 2006. Viz zákon č. 90/1885 o donucovacích pracovnách a ústavech polepšovacích. Viz také zákon 102/1929 Sb. o zřízení nucených pracovních kolonií.

²³Takzvané sběrné tábory byly zřízeny v souladu s vládním nařízením č. 89/1942 Sb. ze dne 9. 3. 1942 o preventivním potírání zločinnosti.

²⁴Sedláková 2004, s. 138.

okolností vykonávali řádné zaměstnání, ovšem dostali se z nějakého důvodu do konfliktu s požadavky totálního nasazení v říši – nedokázali dodržet nařízené normy, vyhýbali se nebezpečnému pracovnímu nasazení v Německu, vrátili se pozdě z dovolenky, z různých důvodů uprchli z přiděleného pracoviště, ukrývali se, nebo se jiným způsobem provinili proti řádu nastavenému k maximální exploataci pracovních sil. Samotný režim a koncepce AEL v protektorátu se pak od roku 1943 do roku 1945 dále zostřovaly – prvotní koncepce, kladoucí důraz na „výchovu řádnou práci“, kdy pracovní a ubytovací podmínky v pracovních výchovných táborech mohly při povrchním pohledu připomínat ubytovací tábory pro totálně nasazené, pouze s přísnějším řádem a vězeňským režimem, byla postupně vystřídána brutálním, exploatačním režimem, v jehož důsledku mohly některé pracovní výchovné tábory začít připomínat spíše tábory koncentrační.²⁵

Až do roku 1943 byly všechny pracovní výchovné tábory na území protektorátu určeny pro mužské vězně. Ženy potrestané za údajné porušení pracovní morálky byly v té době pro nedostatek jiných kapacit drženy v Malé pevnosti v Terezíně (u Litoměřic). To se mělo změnit a sloužit k tomu měly mimo jiné i dva plánované tábory: Praha-Běchovice a Terezín u Čejče.

4 PŘÍPAD PRVNÍ – TÁBOR PRAHA-BĚCHOVICE

Běchovice, dnes známé jako městská část Praha-Běchovice, se nacházejí na východním předměstí Prahy, v blízkosti hlavní železniční trati z Prahy do Kolína. První úvahy o zřízení „kárného tábora pro žebráky a tuláky“ lze na základě korespondence mezi protektorátním Ministerstvem vnitra a magistrátem hlavního města Prahy doložit minimálně do června roku 1941.²⁶ Tábor měl být umístěn na západním okraji Klánovického lesa při pražské cestě z Běchovic do Klánovic v lokalitě známé jako „Nové dvory“, na parcelách č. kat. 205, 206, 207/1, 207/2, 208, 209, 211–219 ze západu otevřených do větrné stráně. Celkem mělo být za tímto účelem vyčleněno 24 akrů půdy. S ohledem na blízkost klánovické vilové čtvrti měl magistrát podmínku, „že objekt, sloužící k účelům pracovního kárného tábora, bude oplocen a [bude] znemožněno, aby chovanci tohoto tábora mohli z něho utíkat a event. nacházeti útulek v Klánovicích- v lese-, kde je vybudována rozsáhlá vilová čtvrt“.²⁷

Ministerstvo vnitra navrhlo zřízení běchovického tábora patrně ve snaze doplnit nevyhovující kapacitu lágru v Letech u Písku, zde v dokumentech nazývanému také Lety u Mirovic. V zápisu z 19. června 1941 konkrétně čteme: „Na postavení tábora v bezprostřední blízkosti Prahy a hlavně pro pražské příslušníky má zájem odd. 6

²⁵Dobrou případovou studii k tomuto postupnému zostřování je historie ostravských lágrů. Viz Glombíčková 2009.

²⁶NA, GVNP (nezprac. dodatky). „Tábor Běchovice“, *Zřízení prac. vých. tábora pro žebráky a tuláky*. č.j. 8196/41-I-předst.-Dos 63/1, 11. června 1941.

²⁷Tamtéž.

ministerstva vnitra, které je toho názoru, že otázka potírání žebráctví a tuláctví se jedinečně dá vyřešit tím, že uvedené osoby, tj. osoby práce se štítící, budou dány do kárného pracovního tábora. K zřízení dalších pracovních táborů dal souhlas pan ministr. Dosavadní počet míst v táboře I. v Letech, daný k dispozici pro policejní ředitelství v Praze, je naprosto nevyhovující, hlavně v době zimní, kdy provoz [tj. fluktuace vězňů – pozn. autor] v kárném pracovním táboře je minimální. Tím se sníží počet volných míst daných k dispozici policejnímu ředitelství Praha.“²⁸

Dochované dokumenty naznačují, že vězni tábora, totiž „150–200 osob práce se štítících“, měli být využiti k zemědělské produkci – zmiňováno je zahradnictví. Současně bylo konstatováno, že je potřeba vězně zaměstnat i během zimního období. Z tohoto důvodu byly uvažovány „některé menší dílny, truhlářská, sáčkárna apod.“²⁹ Primárně zahradnickému určení tábora odpovídaly i detailní pedologické a dendrologické posudky lokality z Výzkumného ústavu zahradnického v Průhoncích a nákresy pařenišť, přiložené k táborové dokumentaci. Tyto zprávy rovněž konstatovaly, že místo je pro zahradnickou produkci vhodné, ovšem že pozemek je silně podmáčený. Zpráva navrhuje vyřešit tento problém vykopáním drenážních melioračních příkopů, které by pak ale bylo nutno každoročně opravovat a vodu přenášet ručně konvemi. To však nebylo vnímáno jako problém, neboť „tábor bude mít pracovní síly dostatek“.³⁰ Technická zpráva konstatuje, že zatímco pozemek tábora trpí zamokřením a v jarních měsících jsou prašné a blátivé příjezdové cesty k němu dokonce zaplavovány, v létě je lokalita vyschlá a trpí nedostatkem pitné vody. Dominantou tábora se tak ve všech návrzích stala vysoká vodárenská věž. To však nebyla jediná výtka ohledně vhodnosti umístění. Lágr by, jak zpráva zdůrazňuje byl sice z východní strany kryt Klánovickým lesem, ovšem z jižní strany by byl příliš snadno viditelný ze železniční trati a ze západní a severní strany by byl vystaven silným větrům. Zpráva v tomto kontextu připomíná, že místní název „Vidrholec“ v češtině odkazuje k větrnosti místa.³¹

Ještě v roce 1941 byly připraveny dva různé návrhy architektonického řešení tábora. Tyto dva návrhy, označované A a B se lišily především v použitém materiálu, jakož i v množství a velikosti baráků. Ve variantě A byla zvažována masivní cihlová dvoupatrová budova ve tvaru velkého písmene T, která by se mohla stát nedobrovolným domovem pro přibližně sto šedesát mužských vězňů, ubytovaných ve světnicích po čtyřiceti. Další samostatný barák by pak byl určen pro ženskou sekci s kapacitou čtyřicet vězeňkyň. V levnější variantě B se počítalo s klasic-

²⁸NA, GVNP (nezprac. dodatky). „Tábor Běchovice“, *Výpis k č. D-1622-8/8-41-5 – Kárné pracovní tábory – meziministerská porada dne 19. června 1941.*

²⁹Tamtéž.

³⁰NA, GVNP (nezprac. dodatky). „Tábor Běchovice“, *Dodatky k technické zprávě na stavbu pracovního kárného tábora u Běchovic po stránce zelinářské.*

³¹NA, GVNP (nezprac. dodatky). „Tábor Běchovice“, *Technická zpráva k návrhu na stavbu pracovního kárného tábora u Běchovic.*

kými typizovanými jednopatrovými dřevěnými baráky na betonových základových deskách. Přípravné práce se nakonec přiklonily k této druhé variantě, mimo jiné proto, že v situaci nedostatku stavebního materiálu umožňovala rozebrat a přesunout nepotřebné dřevěné baráky z jiných lágrů, zejména z ubytovacích táborů Křivoklát a Vůznice v Nové Huti pod Nižborem. Předběžné náklady na stavbu tábora byly odhadnuty na 4 133 900 protektorátních korun.³²

Po Heydrichově reorganizaci policejních složek v protektorátu v roce 1942 převzal agendu spojenou s přípravou běchovického tábora nově zřízený úřad Generálního velitele neuniformované protektorátní policie. Tento úřad také patrně poněkud pozměnil představu o složení vězňů zamýšleného tábora. Rané úvahy z roku 1941 hovořily o kárném pracovním táboře („Strafarbeitslager“) pro „přibližně 200–300 osob“³³ a vyjadřovaly se budoucích vězňích v mužském rodě, případně předpokládaly smíšenou skladbu vězňů. Úřad GVNP plánoval zařadit běchovický lágr do svého systému jako čistě ženský. Právě jako ženský tábor „v přípravě“ s předpokládanou kapacitou 300 osob figuruje ve známé situační zprávě GVNP z dubna roku 1943. V přehledové mapě pracovních-výchovných táborů, která byla k této zprávě přiložena figurují Běchovice spolu s druhým táborem v Terezíně u Čejče jako „připravované pracovní-výchovné tábory pro ženy“³⁴ Do vyhlášeného tendru na stavební práce se přihlásilo šest firem, všechny české. Pět z nich pocházelo z Prahy a okolí, jedna – totiž fy. Franz Šikola – byla z Jičína. Vybrána byla nabídka firmy *Ing. J. Kratochvíl und O. Panuš* s nabídkovou cenou 6 894 905 protektorátních korun a 93 haléřů.³⁵

Lágr měl podle nového návrhu sestávat z devíti dřevěných baráků: dvou vězeňských baráků uprostřed táborového areálu, jedné strážnice u vchodu, jednoho ubytovacího baráku pro dozorce, jednoho administrativního baráku a díle dílenského baráku, desinfekčního baráku, ošetřovny, arrestu a kuchyně. Tábor měl být přibližně obdélníkového tvaru, obehnaný ostnatým drátem bez strážních věží. Vysoká věž, která se objevuje na nákresech, měla být věží vodárenskou. Oplocený areál měl zahrnovat i půdu pro zahradnické potřeby. Tyto pozdější plány, vypracované s největší pravděpodobností již firmou *Ing. J. Kratochvíl und O. Panuš* jsou již nadepsány jednoznačně jako „Arbeitserziehungslager Biechowitz“.³⁶ Plány a izometrické skici již nesou typický rukopis a grafický styl, který známe i z nákrešů jiných pracovních-výchovných táborů na území protektorátu.

³²Tamtéž.

³³NA, GVNP (nezprac. dodatky). „Tábor Běchovice“, *Kárné tábory – č. j. 1245/41*.

³⁴NA, GVNP, karton č. 4, sig. 9, 10, 11, s. 19–20. *Auszug auf dem Tätigkeits- u. Erfolgergebnis-) Bericht des Generalkommandanten der nichtuniformierten Protektoratspolizei für die Zeit vom 1. 7. 1942 – 31. 3. 1943*.

³⁵NA, GVNP (nezprac. dodatky). „Tábor Běchovice“, *Niederschrift verfasst am 6. Febr 1943 in der Kanzlei des Leiters der Gruppe VIII – B der Landesbehörde in Prag*.

³⁶NA, GVNP (nezprac. dodatky). „Tábor Běchovice“, *Arbeitserziehungslager Biechowitz*.

Na přelomu jara a léta 1943 však veškerá dokumentace k tomuto lágru končí. . . Co se přesně stalo, nevíme a odpověď na to může ležet hlouběji v doposud nepřístupných částech archivního fondu Generálního velitele neuniformované protektorátní policie. V dostupných dokumentech se objevuje korespondence, podle které projekt narážel na neudělení výjimky ze zákazu staveb. V této korespondenci je mimo jiné zdůrazňováno, že zařízení podobného typu pro ženy na území protektorátu stále schází.³⁷ Budiž v tomto kontextu připomenuto, že známý ženský pracovní výchovný tábor v Plzni na Karlově byl otevřen až o téměř šest měsíců později, v listopadu 1943.

Tábor nefiguruje v pozdějších přehledech (například početních stavů apod.) publikovaných úřadem GVNP. Česko-německý fond budoucnosti nemá žádný záznam o bytí jediném případě vězně z tohoto tábora,³⁸ tábor nefiguruje v poválečném soupisu pořízeném Sborem národní bezpečnosti³⁹ a ani International Tracing Service (ITS) nemá k tomuto táboru žádné další údaje s výjimkou kopie přehledu plánovaných lágrů ze zprávy GVNP z roku 1943.⁴⁰ Bohužel, ani úřad městské části Praha-Běchovice nemá k tomuto táboru k dispozici žádné bližší údaje.⁴¹

5 PŘÍPAD DRUHÝ – TEREZÍN U ČEJČE

Velmi podobný příběh se odehrál na jihovýchodní Moravě. Terezín u Čejče (německy Theresiendorf bei Tscheitsch, starším názvem Terezov na Moravě),⁴² je vinařská obec v okrese Hodonín, dnes s přibližně 400 obyvateli. Plány na založení „pracovní výchovného tábora pro ženy“ („Arbeitserziehungslager für Frauen“, FAEL) v katastru této obce se objevují v březnu roku 1943.⁴³ Projekt tábora byl připravován krajským úřadem v Brně, zastoupeným Ing. Horáčkem, ve spolupráci s úřadem GVNP. Podle dochovaného nákresu z dubna 1943 měl být tábor zřízen na parcele číslo 812, nacházející se na západním okraji obce, při cestě z Terezína do Kobylic a Broumovic na Moravě.⁴⁴

³⁷NA, GVNP (nezprac. dodatky). „Tábor Běchovice“, *II-1622-26/6-43. Arbeitserziehungslager Biechowitz/Errichtung.*

³⁸E-mailové vyjádření zástupce Česko-německého fondu budoucnosti, Mgr. Martina Hořáka ze dne 4. března 2016.

³⁹Opis tohoto seznamu byl publikován v Bubeníčková – Kubátová – Malá 1969, s. 437–462.

⁴⁰E-mailové vyjádření Dr. Jana Lambertze z United States Holocaust Memorial Museum ze dne 4. března 2016.

⁴¹E-mailové vyjádření zástupkyně m. č. Praha-Běchovice: Šárky Hudečkové ze dne 4. března 2016.

⁴²V letech 1899 až 1910, obec používala alternativní název Terezov na Moravě. Ačkoliv se tento název již oficiálně nepoužívá, lze jej sporadicky zaslechnout v hovorové řeči, případně některých dobových dokumentech.

⁴³NA, GVNP (nezprac. dodatky). „Tábor Theresiendorf“, *G.Z.13.746-V-C-7. Tereziendorf bei Tscheitsch, Arbeitserziehungslager für Weiber, Aufbau.*

⁴⁴NA, GVNP (nezprac. dodatky). „Tábor Theresiendorf“, *Zur z. VUR-II 1622-20/4.*

Ačkoliv většina dochovaných dokumentů hovoří v tomto případě o „pracovně výchovném táboře pro ženy“ („Arbeitserziehungslager für Frauen“, případně „Arbeitserziehungslager für Weiben“), některé z dochovaných plánů rovněž pracují s označením „Anhaltelager“, neboli zadržovací či tranzitní tábor. Z faktu, že tyto dokumenty zobrazují tytéž baráky téhož zamýšleného tábora, u kterého není jinak diskutováno dvojí určení, lze usuzovat že se spíše jedná o nejednotnost v terminologii či nejasnost ohledně konečného využití plánovaného barákového areálu v době vyhotovení nákresů.

Zpráva úřadu GVNP z dubna 1943 zmiňuje „Theresiendorf“ jako „tábor v přípravě“ s předpokládanou kapacitou 200 vězňů.⁴⁵ Celková cena na výstavbu tábora byla vyčíslena na 3 468 629 protektorátních korun a 90 haléřů.⁴⁶ Tábor měl být obdélníkového tvaru s rozlohou 1,75 hektaru k čemuž měly být připojeny další 3 hektary zemědělské půdy. Na této půdě měly být vězeňkyně zaměstnány pěstováním zeleniny.⁴⁷ Měl sestávat z jedenácti typizovaných, jednopatrových dřevěných baráků. Dva velké baráky měly sloužit pro ubytování vězňů, jeden jako ubytování dozorců četníků. Uprostřed tábora, na hlavním prostranství, byla plánována strážnice vybavená celou pro arrest. Další baráky zahrnovaly ošetrovnu, dvě kuchyně (jedna pro vězně, druhá pro strážné), skladiště, dílny, komandatura a suché záchody. Tábor měl být rozdělen do dvou sekcí – vnější tábor, který měl poskytovat zázemí strážným a vnitřní tábor, kde měly být drženy vězeňkyně. Z dochovaných nákresů nevyplývá, že by se v táboře počítalo se strážními věžemi. Areál měl být obehnan plotem z dřevěných prken a tentýž plot měl rovněž navzájem oddělovat obě sekce. S ostnatým drátem se pro oplocení patrně nepočítalo.⁴⁸

Přípravné práce pracovně výchovného tábora Theresiendorf postoupily do značně pokročilé fáze. Byl vyhotoveny stavební výkresy a podrobný rozpočet stavby a u poštovního úřadu bylo objednáno doručovací místo.⁴⁹ Začala být diskutována otázka nákupu a převozu stavebního materiálu na místo a udělení výjimky ze všeobecného zákazu staveb.

V tomto momentu se však práce zastavují. V dokumentaci se dochovala poznámka z 29. července 1943, pravděpodobně napsaná úředníkem Zemského úřadu v Brně, Ing. Horáčkem, podle níž v souladu s rozhodnutím Zemského úřadu v Brně

⁴⁵NA, GVNP, karton č. 4, sig. 9, 10, 11, s. 19–20. *Auszug auf dem Tätigkeits- u. Erfolge-(Ergebnis-) Bericht des Generalkommandanten der Nichtuniformierten Protektoratspolizei für die Zeit vom 1. 7. 1942 – 31. 3. 1943.*

⁴⁶NA, GVNP (nezprac. dodatky). „Tábor Theresiendorf“, *Anhaltelager in Theresiendorf bei Tscheitsch – Zusammenstellung.*

⁴⁷NA, GVNP (nezprac. dodatky). „Tábor Theresiendorf“, *13.502-V-C/V. Theresiendorf bei Tscheitsch, Errichtung eines Arbeiterziehungslagers für Frauen. Aufbau.*

⁴⁸NA, GVNP (nezprac. dodatky). „Tábor Theresiendorf“, *Landespräsident ABT. V-C17 – Anhaltelager in Theresiendorf bei Tscheitsch, Brünn März 1943, Axonometrische Ansicht, 1:500.*

⁴⁹NA, GVNP (nezprac. dodatky). „Tábor Theresiendorf“, *13.502-V-C/V. Theresiendorf bei Tscheitsch, Errichtung eines Arbeiterziehungslagers für Frauen. Aufbau.*

ze dne 24. 7. 1943 „jsou stavební práce ve FAEL Theresiendorf okamžitě přerušeny /pozastaveny/“.⁵⁰ Tento moment znamenal de facto konec pro „FAEL Theresiendorf“, neboť nemáme doklady o tom, že by záměr na výstavbu tohoto tábora byl kdy obnoven. Složka samotná byla úředníky GVNP uzavřena 5. října 1944.

Proč byly práce na tomto lágru zastaveny není úplně jasné, avšak z komunikace, která tomuto kroku bezprostředně předchází, je možné se domnívat, že úřad GVNP opět nedokázal získat potřebný stavební materiál a pracovní síly, nutné k vybudování tábora, a je dokonce možné, že ani tento mocný úřad neobdržel v případě Tereziňského tábora z výše uvedených důvodů výjimku ze zákazu staveb.⁵¹

Stejně jako v případě Běchovic se zdá, jako by tábor z pozdější dokumentace zkrátka zmizel. Tábor nefiguruje v pozdějších přehledech (například početních stavů apod.) publikovaných úřadem GVNP. Česko-německý fond budoucnosti nemá žádné záznamy o tom, že by kdy řešil případ vězně z tohoto tábora,⁵² tábor nefiguruje v poválečném soupisu pořízeném Sborem národní bezpečnosti⁵³ a ani International Tracing Service (ITS) nemá k tomuto táboru žádné další údaje s výjimkou kopie přehledu plánovaných lágrů ze zprávy GVNP z roku 1943.⁵⁴

6 ZÁVĚR

Všeobecný zákaz staveb v protektorátu vycházel z Vládního nařízení 166/1941 Sb. a jeho cílem bylo omezit veškeré stavební činnosti v protektorátu kromě těch, které byly klíčové pro válečné úsilí. Zdá se, že dokonce ani pracovní výchovný tábor, na jehož vybudování měla zájem říšská policie, nemusel nutně obhájit status prioritní stavby. Proč ale přesně tyto dva pracovní výchovné tábory výjimku neobdržely, a ostatní ano, není jasné.

Oba výše popsání tábory mají určité společné charakteristiky, které by mohly poskytnout alespoň nepřímou odpověď. Měly být kupříkladu využity k zemědělské produkci, ačkoliv většina AEL v protektorátu měla sloužit pro potřeby těžkých průmyslových, stavebních, důlních či lesnických prací. Oba tyto tábory byly rovněž v závěrečném momentu své přípravy koncipovány jako čistě ženské. Je tedy možné, že v situaci nedostatku materiálu a pracovních sil zkrátka došlo k přehodnocení priorit. Pracovní výchovné tábory umístěné na odlehlých, hůře přístupných lokalitách, daleko od míst, na kterých by bylo možné efektivně využít práci vězňů pro potřeby

⁵⁰NA, GVNP (nezprac. dodatky). „Tábor Theresiendorf“, *VUR-II 1622-26/7-43-2. FAEL Theresiendorf / Einstellung der Bauarbeitung.*

⁵¹NA, GVNP (nezprac. dodatky). „Tábor Theresiendorf“, *VUR-II 1622-20/7-43-9. An alle Bauträger, für die Baustoffsbedarfsmeldungen vorliegen.*

⁵²E-mailové Vyjádření zástupce Česko-německého fondu budoucnosti, Mgr. Martina Hořáka ze dne 4. března 2016.

⁵³Opis tohoto seznamu byl publikován v Bubeníčková – Kubátová – Malá 1969, s. 437–462.

⁵⁴E-mailové vyjádření Dr. Jana Lambertze z United States Holocaust Memorial Museum ze dne 4. března 2016.

válečného průmyslu se mohly v očekávání totální války stát diskutabilní přítěží. Zvláště, když lze minimálně v případě běchovického tábora doložit, že úřad GVNP záměr na zřízení tohoto tábora zdědil od svých předchůdců, jejichž priority mohly být odlišné.

V tomto kontextu lze připomenout, že v listopadu roku 1943 byl otevřen pracovní výchovný tábor pro ženy v Plzni na Karlově s kapacitou 400 vězeňkyň, nasazených na strojírenskou výrobu ve Škodových závodech.⁵⁵ Je tedy možné, že v létě roku 1943 došlo z důvodu nedostatku materiálu a pracovních sil k pozastavení příprav ženských táborů v Běchovicích a Terezíně u Čejče. Když pak o několik měsíců později, na podzim roku 1943 došlo k otevření tábora na Karlově, tak se tyto dva pozastavené tábory mohly stát nepotřebnými a nebyl tedy důvod pokoušet se o obnovu záměru na jejich vybudování. K ověření této hypotézy by však bylo potřeba více dokumentů, z nichž většina patrně leží v nezpracovaných částech fondu GVNP.

Alternativně by dodatečné informace o definitivním osudu Běchovického a Terezínského lágru a skutečném rozsahu provedených přípravných prací mohl přinést archeologický průzkum. Jestliže dochované dokumenty hovoří o tom, že byly prováděny půdní sondy a blíže nespecifikované přípravné práce, pak by archeologické metody, podobné těm, které se používají při identifikaci starých vojenských zákopů a exhumovaných hrobů mohly kupříkladu v Praze-Běchovicích pomoci odhalit dobové drenážní kanály, výseky lesního porostu, haldy, případně jiné terénní úpravy z té doby.⁵⁶ Ačkoliv je lokalita „Nové dvory“ v současné době zastavěna rekreačními objekty, tato nová poválečná zástavba ze 60. let je rozsahem menší, než plánovaný tábor a je tudíž pravděpodobné, že pokud byly ve čtyřicátých letech v dané lokalitě prováděny nějaké zemní práce pak by po obvodu této lokality mohly být ještě doložitelné. To je však již úkol pro jiný badatelský tým.

SEZNAM LITERATURY

PRAMENY:

Národní archiv – Generální velitel neuniformované protektorátní policie (GVNP), nezpracované dodatky. „Tábor Běchovice“.

Národní archiv – Generální velitel neuniformované protektorátní policie (GVNP), nezpracované dodatky. „Tábor Theresiendorf“.

⁵⁵Kokošková – Pažout – Sedláková 2011, s. 101–103.

⁵⁶Pro příklady výkumů podobného typu na našem území viz např. Lawrynowicz – Żelazko 2015; Nenutil – Rak 2011.

OSTATNÍ LITERATURA:

- Benz, W. – Distel, B. (2006). *Der Ort des Terrors*. Munich: C. H. Beck.
- Bubeníčková, R. – Kubátová, L. – Malá, I. (1969). *Tábory utrpení a smrti*. Praha: Svoboda.
- Glombíčková, Š. (2009). Výchova k řádné práci podle německého vzoru: Pracovně výchovné tábory na území Ostravy v době nacistické okupace. In: B. Przybylová, *Ostrava: Příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska*. No. 24. Ostrava: Tylia & Archiv města Ostravy.
- Hašková, L. (2010): *Hradištko 1310–2010*. Hradištko: Obecní úřad Hradištko.
- Kalábová, K. – Kaláb, V. (2006). *Historie zemské donucovací pracovny a věznic pro ženy v Pardubicích*. Praha: Vězeňská služba ČR.
- Kokoška, S. (1986). Cvičiště zbraní SS Bohmen 1942–1945. In: *Sborník vlastivědných prací z Podblanicka*, s. 271–294. Benešov: Okresní muzeum Podblanicka.
- Kokošková, M. – Pažout, J. – Sedláková, M. (2011). *Pracovali pro třetí říši – Nucené pracovní nasazení českého obyvatelstva Protektorátu Čechy a Morava pro válečné hospodářství Třetí říše (1939–1945) – Edice dokumentů*. Praha: Scriptorium.
- Kolektiv autorů (2003). Nepřichází-li práce k tobě – Různé podoby nucené práce ve studiích a dokumentech. *Česko-německý fond budoucnosti – Kancelář pro oběti nacismu*. Praha. Dostupné na: http://www.zivapamet.cz/assets/files/Studie%20k%20nucene%20praci_Neprichazi-li%20prace%20k%20tobe.pdf (ověřeno dne 14. 3. 2016).
- Kolektiv autorů (2008). Totálně nasazení – Nucená práce českého obyvatelstva pro Třetí říši. *Česko-německý fond budoucnosti*. Praha. Dostupné na: <http://www.fondbudoucnosti.cz/getFile.aspx?itemID=145> (ověřeno dne 14. 3. 2016).
- Kos, P. (2012). *Cvičiště Benešov vstup zakázán!! SS-truppenübungsplatz Beneschau/Böhmen 1939–1948: Stručná historie výcvikového prostoru SS ve středních Čechách v letech druhé světové války a poválečná obnova území do roku 1948*. Postupice: Posázaví o.p.s.
- Kux, J. (1995). *Internální tábor Svatobořice*. Svatobořice: Obecní úřad Svatobořice-Mistřín.
- Lawrynowicz, O. – Żelazko, J. (2015). *Archeologia totalitaryzmu – Ślady represji 1939–1956*. Łódź: Instytut Pamięi Narodowej.
- Nenutil, J. – Rak, M. (2011). *Exhumace obětí II. světové války – předpoklady, východiska, výzkum*. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni.
- Robek, A. (1980). *Lidé bez domova*. Praha: Středočeské nakladatelství a knihkupectví.
- Rous, I. (2012). *Tábory a válečná výroba*. Liberec: Kalendář liberecka s.r.o.

Sedláková, M. (2004). Pracovně výchovné tábory. In: *Museli pracovat pro říši*, s. 138–147. Praha: Státní ústřední archiv v Praze.

Spoerer, M. (2005). *Nucené práce pod hákovým křížem*. Praha: Argo.

Staněk, S. (1973). Evakuace území mezi Vltavou a Sázavou za okupace. In: *Sborník vlastivědných prací z Podblanicka*, s. 179–203. Benešov: Okresní muzeum Podblanicka.

Toušek, L. et al. (2013). *V Plzni na Karlově*. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni.

Valešík, V. (1991). Pracovně výchovný tábor v Plané nad Lužnicí v letech 1943–1945. In: *Táborský archiv č. 3*. Tábor: Okresní archiv v Táboře.

Votroubek, A. (2013). *Hydrák a Staliňák v časech minulých*. Litvínov.